

SỰ TÁC ĐỘNG CỦA KINH TẾ NGẦM ĐỐI VỚI KINH TẾ, XÃ HỘI VÀ PHÁP LUẬT

Ngày nhận bài: 22/05/2019

Ngày chấp nhận đăng: 30/09/2019

Nguyễn Vinh Hưng

TÓM TẮT

Kinh tế ngầm là hoạt động kinh tế diễn ra rất phổ biến trong đời sống kinh tế, xã hội và thường thu hút sự tham gia của nhiều người. Bên cạnh những đóng góp cho sự phát triển kinh tế xã hội, kinh tế ngầm còn có thể gây ra các tác hại đối với kinh tế, xã hội và ảnh hưởng, tác động mạnh mẽ đến hệ thống các quy định pháp luật. Bài viết phân tích về sự tác động của kinh tế ngầm, qua đó đưa ra một số đề xuất, kiến nghị nhằm quản lý các hoạt động kinh tế ngầm tốt hơn tại Việt Nam.

Từ khóa: kinh tế, kinh tế ngầm, biểu hiện, tác động, pháp luật.

ABSTRACT

Underground economy, which contains of a number of economic activities, is very popular in the economic and social life and always attracts the participation of many people. In addition to contributing to social economic development, the underground economy can also cause economic and social harms and impacts to the legal system. The following article analyzes the impact of the underground economy, from which provides a number of suggestions and recommendations for a better management of underground economic activities in Vietnam.

Keywords: economy, underground economy, expression, impact, law.

1. Giới thiệu

Cần khẳng định kinh tế ngầm (*underground economy*) cũng là một hoạt động kinh tế vì nó tạo ra của cải vật chất như các hoạt động kinh tế khác. Tuy nhiên, khác với các hoạt động kinh tế phổ biến, có tiền hành đăng ký và phải chịu thuế với Nhà nước, các chủ thể hoạt động kinh tế ngầm thường tiến hành các hoạt động mang lại thu nhập cho họ nhưng không tiến hành khai báo với Nhà nước. Mặt khác, nghiên cứu cho thấy, hiện nay, các hoạt động kinh tế ngầm diễn ra khá đa dạng, phong phú và rất phức tạp. Trong đó, bên cạnh các hoạt động tạo ra của cải, thu nhập được pháp luật cho phép tiến hành thì kinh tế ngầm còn tiềm ẩn khá nhiều hoạt động có thể gây ra các tác động hoặc thậm chí gây nguy hại, ảnh hưởng rất lớn cho kinh tế, xã hội và hệ thống pháp luật.

2. Sự tác động của kinh tế ngầm đối với nền kinh tế, đời sống xã hội và hệ thống pháp luật

Về bản chất, kinh tế ngầm (kinh tế bóng, kinh tế ma hoặc nền kinh tế song song) là một hoạt động kinh tế và là khái niệm được sử dụng phổ biến của kinh tế học để nhằm đánh giá những nguồn thu nhập không qua báo cáo nhưng chúng có ảnh hưởng tới sự phát triển kinh tế của từng quốc gia. Trên thực tế, kinh tế ngầm thường được các nhà kinh tế xem xét khi cần tính toán sự phát triển kinh tế của một quốc gia thông qua yếu tố “phúc lợi kinh tế ròng” (NEW). Bởi lẽ, cách đánh giá sự tăng trưởng kinh tế thông qua “tổng sản phẩm quốc nội” (GDP) chưa thật sự chính xác. Vì lẽ, GDP mặc dù là

Nguyễn Vinh Hưng, Khoa Luật – Đại học Quốc gia Hà Nội.

thước đo đánh giá sự phát triển kinh tế của một quốc gia nhưng GDP lại không tính đến những yếu tố đầu ra (ví dụ tiếng ồn, ô nhiễm môi trường, tắc nghẽn giao thông hay các loại hàng hóa, dịch vụ không được trao đổi mua bán trên thị trường...). Từ đó, phúc lợi kinh tế ròng có thể khắc phục những hạn chế của GDP bởi phúc lợi kinh tế ròng là GDP sau khi đã loại trừ những yếu tố của đầu ra và cộng với kinh tế ngầm (thu nhập không qua trao đổi trên thị trường). (Phạm Quang Vinh, 2011, tr. 19) Tuy nhiên, chính vì tạo ra thu nhập, của cải nên kinh tế ngầm có những ảnh hưởng, tác động rất lớn đến môi trường kinh tế, đời sống xã hội và cả hệ thống pháp luật. Trong đó, không ít hoạt động của kinh tế ngầm dẫn đến các hành vi trái quy định của pháp luật hoặc gây ra những hậu quả rất nghiêm trọng. Vì thế, pháp luật thường quy định và quản lý rất chặt chẽ một số hoạt động của kinh tế ngầm để nhằm giảm bớt sự tác động và ảnh hưởng của nó.

Trên thực tế, nhiều người vẫn thường nghĩ kinh tế ngầm là các hoạt động kinh tế bất hợp pháp, trái pháp luật hay là các hoạt động kinh tế không minh bạch, rõ ràng hoặc không được tiến hành công khai, lén lút... thậm chí còn có sự lầm tưởng kinh tế ngầm là “thị trường chợ đen” hay “nền kinh tế đen”. Bởi lẽ, từ chính tên gọi “kinh tế ngầm” đã làm cho cách hiểu về nó thiếu đi sự chính xác và không mấy tích cực. Mặc dù vậy, khác với suy nghĩ của nhiều người, kinh tế ngầm không hẳn đều là những hoạt động kinh tế trái pháp luật. Vì khá nhiều hoạt động của kinh tế ngầm cho dù không tiến hành khai báo nhưng vẫn được các cơ quan quản lý Nhà nước có thẩm quyền biết đến và cho phép thực hiện.

Về dấu hiệu nhận diện kinh tế ngầm, đã có quan điểm cho rằng, “kinh tế ngầm được hiểu là một thị trường nơi mà tất cả các hoạt động thương mại được tiến hành mà không

liên quan đến thuế, luật hoặc các quy định thương mại”.(Thư viện học liệu mở Việt Nam, 2017) Ngoài ra, cũng có quan niệm, “kinh tế ngầm hay còn gọi là nền kinh tế phi chính thức là tất cả các khoản tiền và việc làm được tạo ra bên ngoài nền kinh tế chính thức, bất kể việc nền kinh tế này được cho là hợp pháp hay bất hợp pháp”.(Trung tâm Thông tin và dự báo kinh tế - xã hội quốc gia, 2011) Hoặc cũng có thể quan niệm đơn giản kinh tế ngầm chính là các hoạt động kinh tế được tiến hành với mục đích tạo ra lợi nhuận cho các chủ thể thực hiện nhưng thường không báo cáo hoặc đăng ký với các cơ quan quản lý nhà nước.

Nghiên cứu về con đường hình thành của kinh tế ngầm cho thấy, nguyên nhân quan trọng dẫn đến sự hình thành của kinh tế ngầm lại xuất phát chính từ thể chế kinh tế hay từ cách thức quản lý nền kinh tế của từng quốc gia. Vì lẽ, thông thường, trong nền kinh tế kế hoạch hóa tập trung các hoạt động thương mại tự do bị quản lý rất chặt chẽ. Nói cách khác, nền kinh tế kế hoạch hóa đã hạn chế, cấm đoán, triệt tiêu quyền tự do kinh doanh, nên vì thế, con người rất khó có thể tự hữu hoặc tạo ra các nguồn thu nhập. Còn đối với kinh tế thị trường, vốn dĩ là nền kinh tế “mở” và đề cao sự tự do, sáng tạo trong kinh doanh, từ đó, con người có thể làm hoặc tham gia vào rất nhiều hoạt động kinh tế khác nhau. Đây cũng là cơ sở quan trọng cho sự hình thành, tồn tại và phát triển của kinh tế ngầm. Bên cạnh đó, cần phải nói đến đó là xuất phát từ quá trình chuyển đổi nền kinh tế của từng quốc gia có thể làm phát sinh và xuất hiện thêm nhiều mối quan hệ kinh tế phức tạp mà điển hình như vấn đề đa sở hữu hay đa thành phần kinh tế. Hoặc sự xuất hiện của kinh tế ngầm còn bắt nguồn chính từ việc thiếu kinh nghiệm quản lý điều hành nền kinh tế nên dẫn đến việc các chủ thể tiến hành kinh tế ngầm có thể dễ dàng thực hiện các hành vi của họ. Hay từ những vấn đề như

tác động, ảnh hưởng của các chính sách, pháp luật, thuế suất, các loại thủ tục hành chính rườm rà cũng góp phần làm cho một bộ phận không nhỏ người dân chỉ tìm cách đối phó hoặc né tránh. Bởi lẽ, điểm chung, các chủ thể này thường có động cơ mong muốn “lách luật” để được giảm thuế hoặc có thể thuận lợi hơn trong công việc của họ. Bên cạnh đó, những vấn đề như khó khăn trong tìm kiếm việc làm, tiền lương, phân bổ nguồn thu nhập chưa hợp lý cũng góp phần làm cho người dân phải tìm kiếm thêm các nghề khác để còn tạo ra các nguồn thu nhập nhằm bù đắp. Hơn nữa, trong giai đoạn phát triển kinh tế, xã hội hiện nay, cuộc cách mạng khoa học công nghệ đã làm nảy sinh nhiều lĩnh vực mới điển hình như thương mại điện tử cũng đã góp phần tạo lập, hình thành thêm nhiều ngành, nghề, lĩnh vực kinh doanh độc đáo, mới lạ như buôn bán hàng trên không gian mạng hoặc tư vấn các dịch vụ trên môi trường mạng.

Trên thực tế, các hoạt động kinh tế ngầm vẫn đang diễn ra thường xuyên và gần như tồn tại ở khắp mọi nơi. Mặt khác, phải khẳng định, “kinh tế ngầm không phải là những hoạt động xấu, nếu kiểm soát tốt đây còn là thành phần hỗ trợ cho kinh tế chính thức phát triển”. (Báo Đất Việt, 2018) Chỉ với các hoạt động kinh tế ngầm gây ảnh hưởng đến đời sống xã hội hay vi phạm pháp luật thì bị Nhà nước kiên quyết xử lý, cấm đoán. Chính vì vậy, về cơ bản, có thể phân loại kinh tế ngầm thành hai dạng khác nhau: Kinh tế ngầm hợp pháp và kinh tế ngầm bất hợp pháp.

Kinh tế ngầm hợp pháp có đặc điểm đó là các hoạt động kinh tế tiến hành hợp pháp (không có dấu hiệu hình sự hoặc vi phạm pháp luật) nhưng chủ thể tiến hành không khai báo giá trị thu nhập cho các cơ quan nhà nước có thẩm quyền. Điển hình của dạng kinh tế ngầm hợp pháp là các hoạt động của giáo viên (dạy gia sư, mở lớp dạy thêm tại gia đình), bác sĩ (khám bệnh tại gia đình

nhưng không đăng ký hoạt động công khai), trông giữ xe (nhưng không đăng ký), thợ thủ công, bảo mẫu, người giúp việc gia đình, người bán hàng rong, người nông dân tiến hành các hoạt động liên quan sản xuất, người chạy xe ôm, xe taxi, bốc vác tại các bến tàu xe hay tại bến cảng... Điểm chung của các hoạt động kinh tế này là thường xuyên diễn ra ở khắp mọi nơi và được sự thừa nhận, ủng hộ, tham gia của đông đảo nhiều tầng lớp nhân dân trong xã hội. Về phía các cơ quan quản lý Nhà nước, mặc dù biết đến sự diễn ra của các hoạt động trên nhưng thường vẫn cho phép hoạt động. Bởi lẽ, các hoạt động đó không chỉ là nguồn sống của những người đang trực tiếp tham gia mà nó còn là một phần không thể thiếu của đời sống kinh tế, xã hội. Hơn nữa, Nhà nước cũng không thể cấm đoán hay quản lý tất cả các hành vi của xã hội. Mặt khác, bản thân kinh tế ngầm hợp pháp còn là một nguồn đóng góp không nhỏ đối với sự phát triển kinh tế. Vì suy cho cùng, các hoạt động kinh tế ngầm hợp pháp đã và đang trực tiếp tạo ra của cải, vật chất cho xã hội. Do vậy, kinh tế ngầm hợp pháp là hoạt động kinh tế được Nhà nước cho phép, khuyến khích và các hoạt động của kinh tế ngầm hợp pháp thường cũng không gây ảnh hưởng, tác hại đến đời sống kinh tế, xã hội hoặc vi phạm pháp luật.

Trái ngược với kinh tế ngầm hợp pháp, kinh tế ngầm bất hợp pháp mặc dù cũng là các hoạt động có thể mang lại của cải, thu nhập cho những người thực hiện nhưng lại là những hoạt động kinh tế bị pháp luật cấm đoán, không cho phép hoạt động. Điển hình của kinh tế ngầm bất hợp pháp thường tồn tại dưới các hoạt động trái pháp luật như: mại dâm, cờ bạc, cá độ, tổ chức vui chơi có thưởng (nhưng không khai báo với các cơ quan có thẩm quyền), cho vay nặng lãi (tín dụng đen), buôn lậu, bảo kê, buôn bán các chất ma túy hoặc các chất kích thích, buôn bán trái phép vũ khí quân dụng hoặc các loại

tài nguyên thiên nhiên bị pháp luật ngăn cấm, thuê mướn hoặc tổ chức đâm chém, giết người, đòi nợ thuê, ăn cắp... Điểm chung của các hoạt động kinh tế ngầm bất hợp pháp là mặc dù cũng tạo ra của cải, tiền bạc nhưng mặt trái của nó lại tác động, ảnh hưởng trực tiếp đến đời sống xã hội hoặc an ninh, an toàn, sức khỏe và thậm chí tính mạng của những người khác. So với kinh tế ngầm hợp pháp thì kinh tế ngầm bất hợp pháp thường được tổ chức chặt chẽ và có quy mô phức tạp hơn (băng đảng tội phạm, băng nhóm buôn lậu, bảo kê, đòi nợ thuê...). Nên nếu xét về khả năng gây nguy hại cho xã hội thì kinh tế ngầm bất hợp pháp mới là các hoạt động kinh tế có ảnh hưởng đến việc phạm tội.

Về sự tác động của kinh tế ngầm đối với nền kinh tế, đời sống xã hội và hệ thống pháp luật thì có thể thấy rằng, đối với các lĩnh vực trên, kinh tế ngầm đều có sự ảnh hưởng, tác động rất lớn. Trong đó:

Đối với lĩnh vực kinh tế, có thể khẳng định, kinh tế ngầm tác động, ảnh hưởng rất lớn đến sự tăng trưởng và phát triển của nền kinh tế. Bởi lẽ, như đã phân tích, kinh tế ngầm tồn tại trong nhiều lĩnh vực và luôn thu hút đông đảo các tầng lớp nhân dân tham gia. Vì vậy, từ sự tham gia đông đảo của nhiều người nên kinh tế ngầm đã tạo ra một khối lượng của cải, vật chất rất lớn và nó trực tiếp đóng góp cho sự tăng trưởng và phát triển kinh tế của quốc gia đó. Tuy nhiên, kinh tế ngầm cũng gây nên những tác hại, ảnh hưởng rất lớn cho nền kinh tế như góp phần gây ra tình trạng lạm phát, thất nghiệp, ảnh hưởng đến cơ cấu kinh tế hay việc phân bổ không đồng đều các nguồn tài nguyên hoặc sử dụng nguồn nhân lực... thậm chí không ít hành vi gây lũng đoạn thị trường tài chính chỉ với mục đích thu lời.(Báo điện tử Vnexpress, 2014). Điển hình trong đó, những chủ thể hoặc nhóm chủ thể có khả năng điều tiết nền kinh tế đã tìm kẽ hở của pháp luật nhằm thực hiện các hành vi thu lời bất chính trên thị

trường tiền tệ như việc mua bán, sở hữu chéo giữa các ngân hàng, tổ chức tín dụng hoặc việc phao tin đồn nhằm gây ra các cuộc hoảng loạn tài chính. Bên cạnh đó, kinh tế ngầm còn gây ra các ảnh hưởng lên môi trường thương mại như: “Tạo ra môi trường kinh doanh không bình đẳng, không đáng tin cậy, bất lợi cho người kinh doanh trung thực, bất lợi cho khu vực chính quy; Tạo nên những yếu tố bất ổn, không lường hết rủi ro khi quyết định đầu tư; Không khuyến khích và thúc đẩy tính sáng tạo, không khuyến khích đầu tư dài hạn, đầu tư quy mô lớn, đầu tư phát triển nguồn nhân lực...”(Nguyễn Đình Cung, 2003)

Đối với đời sống xã hội, kinh tế ngầm thu hút rất đông đảo nhiều tầng lớp nhân dân tham gia, nên chính vì thế, mặt thuận lợi của nó đã góp phần tạo thêm khá nhiều công ăn việc làm cho xã hội. Rõ ràng, kinh tế ngầm đã cung cấp một khối lượng công việc rất lớn cho xã hội và từ đó góp phần giải quyết bài toán việc làm cho Nhà nước. Mặt khác, kinh tế ngầm còn giúp cho con người làm việc, lao động với sự cố gắng và quyết tâm cao hơn. Điển hình như việc những người lao động trong xã hội như bác sĩ, giáo viên, người làm việc trong các cơ quan xí nghiệp hay đến tầng lớp sinh viên, học sinh, già trẻ... đều mong muốn tận dụng những thời gian rảnh rỗi mà họ có được để tiến hành những công việc thuộc chuyên môn hoặc trong khả năng của họ nhằm để có thể kiếm thêm nguồn thu nhập. Từ đó, có thể khẳng định, kinh tế ngầm có khả năng thu hút rất tốt mọi nguồn lực lao động, làm tiết kiệm thời gian nhàn rỗi và góp phần tăng năng suất lao động của nhiều người. Do vậy, kinh tế ngầm còn góp phần làm cho xã hội hoạt động ngày càng quy củ với trình độ lao động, sản xuất ngày một nâng cao, chuyên nghiệp và hiện đại hơn. Tuy nhiên, bên cạnh những đóng góp cho xã hội, kinh tế ngầm còn gây ra không ít tác động tiêu cực cho xã hội. Cụ thể, kinh tế

ngầm ít nhiều gây ra sự chênh lệch, phân hóa giàu nghèo giữa người dân với nhau hay giữa từng khu vực, vùng miền. Bên cạnh đó, với mục tiêu hướng đến lợi nhuận, con người có thể thực hiện rất nhiều hoạt động nhưng không ít những hoạt động đó lại gây xâm phạm đến đạo đức xã hội hoặc vi phạm pháp luật. Nói cách khác, kinh tế ngầm góp phần tạo ra các tệ nạn xã hội như mại dâm, buôn lậu, cờ bạc... Do vậy, mặt tiêu cực của kinh tế ngầm đối với xã hội chính là góp phần làm cho xã hội ngày càng rối ren, phức tạp và làm cho tình hình an ninh, trật tự giảm sút. Hơn thế nữa, cần phải nói đến đó là kinh tế ngầm còn góp phần làm cho những người có địa vị, quyền hạn trong các cơ quan Nhà nước trở nên những nhiều, hạch sách, vòi vĩnh, đòi hỏi hối lộ hay lạm dụng chức vụ quyền hạn để phục vụ lợi ích cá nhân, lợi ích của người thân. Những điều này góp phần làm cho xã hội phát sinh sự bất mãn và làm giảm uy tín của các cơ quan Nhà nước.

Về sự tác động của kinh tế ngầm đối với hệ thống pháp luật, có thể khẳng định, kinh tế ngầm ảnh hưởng rất lớn đến việc xây dựng và thực hiện các quy định pháp luật. Như đã nói, kinh tế ngầm trong xã hội hiện đại ngày càng được tổ chức chặt chẽ, tinh vi và với quy mô hoạt động lớn hơn trước. Trên thực tế, hiện nay, khá nhiều băng đảng tội phạm xuyên quốc gia với nhiều hoạt động như buôn lậu, giết người, buôn bán vận chuyển trái phép ma túy... đã và đang diễn ra và ngày càng có khuynh hướng mở rộng thêm. Suy cho cùng, chỉ vì lợi nhuận nên các chủ thể tiến hành đã bất chấp các quy định pháp luật. Như vậy, kinh tế ngầm đã góp phần thúc đẩy các hoạt động tội phạm phát triển mạnh mẽ và nhanh chóng hơn. Điều này tác động trực tiếp đến pháp luật và đòi hỏi hệ thống pháp luật phải không ngừng sửa đổi, bổ sung để nhằm mục đích kịp thời ngăn chặn, hạn chế và xử lý các hành vi vi phạm pháp luật. Có thể lấy ví dụ như đối với các tội phạm

đánh bạc trên mạng internet mới xuất hiện trong thời gian gần đây hoặc ngày càng xuất hiện thêm nhiều tội phạm kinh tế đang gây lũng đoạn thị trường tài chính. Hay các loại tội phạm sử dụng công nghệ cao nhằm mục đích thu lời bất chính đã tác động trực tiếp đến quyền và lợi ích hợp pháp của cơ quan, tổ chức, cá nhân trong xã hội. Nếu so sánh với thời kỳ trước đây thì các loại tội phạm mới này chỉ xuất hiện trong một số năm gần đây nhưng nó đã kéo theo sự tác động và hậu quả đặc biệt nghiêm trọng. Ngoài ra, ảnh hưởng của kinh tế ngầm đối với pháp luật còn biểu hiện qua việc “kinh tế ngầm sẽ không cung cấp thông tin đầy đủ và chính xác để hoạch định các chính sách vĩ mô hợp lý; hiệu lực của các chính sách, hiệu lực quản lý nhà nước, hiệu lực luật pháp cũng hết sức hạn chế, thậm chí bị chệch hướng, vô hiệu hóa”.(Trung tâm Thông tin và dự báo kinh tế - xã hội quốc gia, 2011) Từ đó, cho thấy, kinh tế ngầm đang tác động và ảnh hưởng mạnh mẽ đến hệ thống pháp luật của từng quốc gia.

Tóm lại, có thể thấy rằng, không phải bất cứ hoạt động nào của kinh tế ngầm đều gây ảnh hưởng đến kinh tế, xã hội và hệ thống pháp luật. Thông thường, chỉ những hoạt động liên quan đến kinh tế ngầm bất hợp pháp mới gây ảnh hưởng đến kinh tế, xã hội và pháp luật.

3. Kiến nghị

Các nhà kinh tế học trên thế giới đã chỉ ra rằng, “các quốc gia luôn tồn tại hai nền kinh tế, một nền kinh tế chính thức và một nền kinh tế ngầm”.(Trung tâm Thông tin và dự báo kinh tế - xã hội quốc gia, 2011) Như vậy, có thể khẳng định, sự tồn tại và phát triển của kinh tế ngầm cũng sẽ là xu thế tất yếu của Việt Nam hiện tại và tương lai lâu dài. Tuy nhiên, chúng tôi cho rằng, quy định pháp luật cần chặt chẽ, đầy đủ mới là cơ sở để kinh tế và xã hội phát triển mạnh mẽ, bền vững lâu

dài. Qua việc nghiên cứu có thể thấy rằng, kinh tế ngầm có những ưu thế nhưng cũng có thể gây ra các tác hại, ảnh hưởng không tốt cho nền kinh tế và đời sống xã hội. Vì vậy, trong quá trình xây dựng và ban hành pháp luật, cần có sự sàng lọc, phân loại và cần xác định chỉ các hoạt động kinh tế ngầm có khả năng gây ảnh hưởng đến hành vi phạm tội thì mới cần phải quản lý và xử lý triệt để, nghiêm minh hơn trước. Trong đó, cần chú ý, trong bối cảnh cuộc cách mạng công nghiệp 4.0 đã và đang diễn ra thì ảnh hưởng của thông tin, truyền thông và mạng điện tử rất dễ làm phát sinh, hình thành thêm nhiều loại

tội phạm kinh tế mới. Cụ thể, những chủ thể tiến hành các hoạt động kinh tế ngầm như kinh doanh, buôn bán trên trang thông tin cá nhân (facebook, zalo, twitter...) đang gián tiếp gây thất thu nguồn thuế cho Nhà nước.(Đức Minh, 2017) Vì thế, theo tác giả, pháp luật cũng cần nhanh chóng xây dựng cơ chế quản lý và giám sát chặt chẽ các chủ thể kinh doanh này. Có như vậy, chúng ta mới hạn chế được các tác hại của kinh tế ngầm và vẫn khai thác được những tiềm năng của kinh tế ngầm cho sự phát triển bền vững, lâu dài của nền kinh tế.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- Báo điện tử Vnexpress (2014). Nguyễn Đức Kiên bị y án 30 năm tù, nộp phạt hơn 75 tỷ đồng, <https://vnexpress.net/tuong-thuat/phap-luat/nguyen-duc-kien-bi-y-an-30-nam-tu-nop-phat-hon-75-ty-dong-3120722.html>, 13/3/2019.
- Báo Đất Việt (2018). Việt Nam thống kê kinh tế ngầm: khu vực nào cao nhất, <http://baodatviet.vn/kinh-te/tai-chinh/viet-nam-thong-ke-kinh-te-ngam-khu-vuc-nao-cao-nhat-3350989/>, 13/5/2019.
- Đức Minh (2017). Quản lý thuế kinh doanh trên mạng xã hội: Cần có chế tài chặt chẽ hơn, <http://thoibaotaichinhvietnam.vn/pages/thue-voi-cuoc-song/2017-05-12/quan-ly-thue-kinh-doanh-tren-mang-xa-hoi-can-co-che-tai-chat-che-hon-43217.aspx>, 03/6/2019.
- Nguyễn Đình Cung (2003). “Tàng băng” Kinh tế ngầm, <http://vietbao.vn/Xa-hoi/Tang-bang-kinh-te-ngam/40008092/157/>, 02/7/2019.
- Thư viện học liệu mở Việt Nam (2017). Kinh tế ngầm, <https://voer.edu.vn/m/kinh-te-ngam/0d88638b>, 03/6/2019.
- Trung tâm thông tin và dự báo kinh tế - xã hội quốc gia (2011). Nhận diện kinh tế ngầm ở Việt Nam hiện nay, <http://thongtindubao.gov.vn/Pages/NewsDetail.aspx?newid=15861>, 23/5/2019.
- Phạm Quang Vinh (2011). Kinh tế học vĩ mô, Trường Đại học Kinh tế - Đại học Quốc gia Hà Nội.